KLAJŪNO GYVENIMO METRAŠTIS

Pirmoji monografja apie Eugenijų Škliarą

Kristina Sakalavičiūtė

Apie monografiją

Pavelo Lavrineco knyga „Евгений Шкляр: Жизненный путь скитальца“ („Eugenijus Škliaras: Klajūno gyvenimo kelias“) – pirmoji gerokai primirštam poetui, kritikui, vertėjui, publicistui, redaktoriui skirta monografija. Sunku pasakyti, kodėl šis itin spalvingos biografijos kultūros veikėjas taip ilgai liko tyrinėjimų nuošalyje. Bene įtikinamiausias paaiškinimas – Eugenijaus Škliaro neparankumas sovietinei valdžiai, ypač turint galvoje tarpukariu jo redaguotus periodinius leidinius (*Балтийский альманах*, *Наше эхо*, *Литовский курьер*, *Восточная Европа*, *Lietuvos Rinka – Der litauische Markt – Литовский Рынок*, *Baltijos Apžvalga – Baltijas Apskaits – Balti Ringvaade – The Baltic Review*), kurių ne vienas komplektas atsidūrė specfonduose. Sovietmečiu iš kultūrinės mūsų atminties išbraukta išeivijos literatūra, tremtinių memuarai, partizanų poezija jau senokai sugrįžo į lietuvių literatūros lauką, tuo tarpu daugelio kitataučių Lietuvos autorių, rašiusių lenkų, rusų, baltarusių, jidiš kalbomis kūryba pastaruoju metu dar tik atrandama. Tad galima teigti, jog, parašęs išsamią studiją apie Škliarą, Lavrinecas grąžino mums tarpukario Lietuvoje pripažintą literatą ir žurnalistą, kuris dėl savo pažiūrų sovietmečiu neturėjo laimės būti kanonizuotas, todėl liko nustumtas į kultūrinio gyvenimo paraštę. Ne atsitiktinai XX a. antroje pusėje atmintį apie Škliarą išsaugojo ir daugiausia dėmesio jam skyrė išeivijoje gyvenę mūsų kultūros veikėjai (Jonas Aistis, Stasys Pilka).

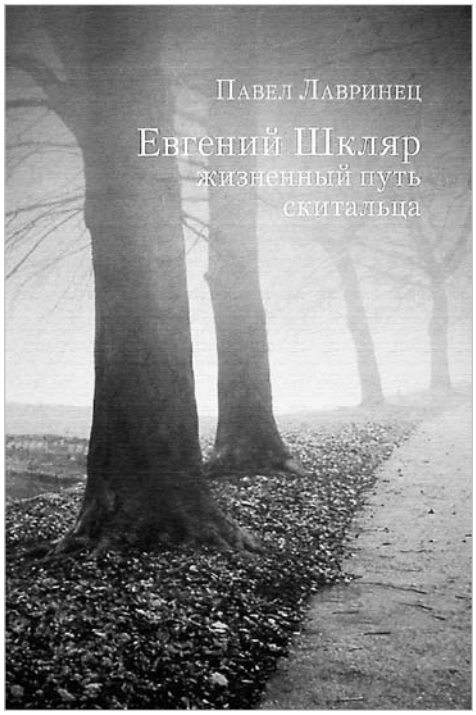

Dail. Giedrė Sperskaitė

Павел Лавринец,
ЕВГЕНИЙ ШКЛЯР: ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ СКИТАЛЬЦА
= EUGENIJUS ŠKLIARAS: KLAJŪNO GYVENIMO KELIAS:
Монография,
Вильнюс: Издательство Вильнюсского университета,
2008, 384 p., 300 egz.

Be abejo, esama ir kitų priežasčių, kurios lėmė uždelstus Škliaro kūrybinės biografijos tyrimus. Paradoksalu, bet ne vienoje lietuvių, rusų, žydų enciklopedijoje, žinyne ar sąvade minimas Škliaras iki šiol buvo paslaptinga, mistifikacijomis apgaubta asmenybė. Norint atskirti tiesą nuo prasimanymų, reikėjo ryžtis milžiniškam darbui: ieškoti faktus patvirtinančių dokumentų bei liudijimų ir kritiškai įvertinti juose pasitaikančius prieštaravimus. Šią užduotį ypač apsunkino tai, kad nėra bent kiek didesnio, vienoje vietoje sukaupto Škliaro archyvo, o tokiu atveju tenka apsišarvuoti kantrybe, pasikliauti intuicija ir tikėti sėkme, jog pavyks aptikti kokių nors pėdsakų kitų asmenų, organizacijų ar redakcijų rinkiniuose. Čia ne pro šalį atsiminti ir tai, apie ką byloja knygos pavadinimas – Škliaras nepasižymėjo namisėdos būdu: ne vieneri jo gyvenimo metai prabėgo Rusijoje, Vokietijoje, Latvi-

joje, Prancūzijoje, todėl archyvinio palikimo fragmentų bei tų šalių vietinės periodikos tenka ieškoti svetur. Kai kada užduotis surasti vieną ar kitą leidinį beveik neįmanoma, nes pastarasis seniai tapo bibliografine retenybe, tad, norint jį aptikti, reikia kone detektyvo įgūdžių. Ko gero tik tie, kurie susidūrė su panašiomis problemomis, atkreips dėmesį, jog Lavrinecas, pavyzdžiui, palyginti šykščiai aptaria Škliaro bendradarbiavimą Berlyno laikraštyje *Дни* (1922–1925). Priežastis labai paprasta: ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse šalyse neišliko pilnų šio leidinio komplektų. Ne ką lengviau buvo surankioti žinias ir iš kitos rusų emigrantų periodikos, kurioje, tarp kitko, ne taip maža lituanistinės medžiagos. Mat kiekviena šalis rūpinasi išsaugoti leidinius sava kalba, o emigrantų literatūrai, ypač spaudai, didesnis dėmesys paprastai neskiriamas[1]. Kartais leidinių neįmanoma rasti ir dėl to, kad enciklopedijose painiojamos jų leidimo datos, vietos, numeracija, nurodomi realybėje neegzistuojantys spaudiniai (plg. maišatį skaičiuojant, kiek iš viso būta *Балтийский альманах* numerių, kur ir kada jie išspausdinti, p. 171). Turint galvoje šias aplinkybes, Lavrineco studija atrodo dar svaresnė, nes daugelio knygoje aprašytų dalykų nėra jokių galimybių sužinoti, pasikliaujant Lietuvos bibliotekų rinkiniais, juolab internetu. Net turint po ranka Lavrineco sudarytą bibliografiją, prireiktų mėnesių, norint surinkti ten išvardytą literatūrą apie Škliarą[2]; galima tik spėlioti, kelerių metų prireikė monografijos autoriui, norint sukaupti tokį informacijos kiekį.

Įvertinus visas Lavrineco pastangas, jau galima įsivaizduoti, kodėl taip ilgai niekas nesiryžo imtis Škliaro veiklos tyrimų, ir kodėl neseniai pasirodžiusi studija apie jį tapo nemenku įvykiu Lietuvos slavistikoje. Išraizgyti painiavą, kurią suvėlė pats Škliaras, jo amžininkai ir ne per daug kritiški šių laikų apžvalgininkai, be didesnės atrankos nurašinėjantys anuomet pagražintas istorijas – regis, tai vienas svarbiausių Lavrineco monografijos tikslų. O tikslinti tikrai yra ką: vien jau perskaičius pirmuosius monografijos skyrius, paaiškėja, jog įvairiose apžvalgose ir net enciklopediniuose straipsniuose neteisingai nurodoma Škliaro gimimo data bei vieta, kilmė, išsilavinimas, leidiniai, kuriuose įvyko šio poeto ir publicisto literatūriniai debiutai, jo poezijos rinkinių (per)leidimo datos... Ir taip iki pat paskutiniųjų monografijos sakinių – pasirodo, informaciniai leidiniai nurodo netikslią Škliaro mirties datą ir viso labo tik spėlioja, kokiomis aplinkybėmis šis kultūros veikėjas iškeliavo anapilin. Antraip tariant, apie Škliarą iki šiol mes arba iš viso nieko nežinojome, arba nežinojome nieko tikra. Štai kodėl daugelis Lavrineco apibendrinimų pradedami fraze „iš tikrųjų...“ (jeigu faktus patikrinti įmanoma) arba „galbūt / tikėtina...“ (jeigu faktų patikrinti neįmanoma, bet nusistovėję teiginiai aiškiai klaidingi ir prieštarauja vieni kitiems, todėl apie jų patikimumą tenka spręsti remiantis kitais kriterijais). Taigi ir tiems, kurie nieko nebuvo girdėję apie Škliarą, ir tiems, kurių žinios buvo paviršutiniškos, Lavrineco knyga bus didelė paspirtis plečiant savo literatūrinį akiratį ir tikslinant turimus duomenis. Galima apgailestauti nebent dėl to, kad į knygą netilpo nė viena Škliaro fotografija ar kitoks atvaizdas – užsimojusiems susipažinti su šio autoriaus gyvenimu ir kūryba, ko gero, norėtųsi įsivaizduoti, kaip gi atrodė tas idėjų ir veiklos niekuomet nestokojęs klajūnas.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad knygoje pajudinami ne tik su Škliaro asmeniu, bet ir su Lietuvos kultūrine aplinka susiję stereotipai. Pavyzdžiui, jau knygos įvade teigiama, kad daug dėmesio bus skirta „daugiataučiam ir daugiakalbiam“ tarpukario Kaunui (p. 7), nors standartiškai tokie epitetai taikomi Vilniui, tuo tarpu Kaunui skubama klijuoti „lietuviškiausio miesto“ etiketė. Panašiai išardomas ir nepagrįstas, bet gajus įsitikinimas, jog tarpukario Lietuvoje rusų kalba ėjusi spauda buvo mažai kam įdomi, neįtakinga, provinciali, o rusiškai rašę autoriai nedaug kuo nusipelnė mūsų šaliai. Truputį gaila, kad autorius neskyrė daugiau vietos rusiškos tarpukario spaudos santykiams su Lietuvos valdžios atstovais, paminėdamas tik šaltoką Baltijos šalių vadovų reakciją į pirmuosius Škliaro sumanyto ir redaguoto žurnalo *Балтийский альманах* numerius. Anot Lavrineco, vienintelis Latvijos premjeras Zigfridas Mejerovicas nuoširdžiai pasveikino žurnalo redakciją su puikiu sumanymu populiarinti užsienyje jaunų Baltijos šalių kultūrą (p. 168). Galima tik stebėtis, kokio įžvalgaus būta jaunojo politiko, kuris tarpukario Europos diplomatijos sluoksniuose laikytas tikra žvaigžde – Mejeroviciaus karjerą nutraukė tik ankstyva ir mįslinga žūtis. Kiti Baltijos šalių vado-

[1] Pavyzdžiui, šios recenzijos autorei teko patirti, kad Paryžiaus bibliotekose nėra išlikę pilnų komplektų laikraščių, kuriuos tarpukariu leido čia atsikraustę rusų emigrantai.

[2] Reikėtų pastebėti, jog gausioje bibliografijoje pasitaiko ir viena kita klaidelė. Pavyzdžiui, nurodoma, jog kai kurie dokumentai saugomi Maironio lietuvių literatūros muziejuje, nors iš tikrųjų jie saugomi Klaipėdos universiteto Kazio Pemkaus bibliotekoje-archyve (p. 41, 266).

vai kultūrinės propagandos naudą suprato žymiai vėliau. Antai Lietuvos diplomatai su Škliaru intensyviau bendradarbiauti pradėjo tik šiam persikėlus gyventi į Paryžių. Prancūzijos sostinėje rezidavę Lietuvos atstovai (Petras Klimas, Stasys Girdvainis, Juozas Urbšys), turėję misiją populiarinti Lietuvos kultūrą Europoje, parėmė jo poezijos rinkinio *Летува золотое имя* (1927) leidimą. Savo ruožtu Škliaras į jį sudėjo ne tik eilėraščius, susijusius su Lietuvos istorija, mitologija ar gamta, bet ir programinius tekstus, skirtus apraudoti prarastą sostinę Vilnių. Lavrinecas šį rinkinį ir su jo pasirodymu susijusias aplinkybes detaliai aptaria aštuntame monografijos skyriuje. Deja, vėliau šis aspektas nebeplėtojamas. Pavyzdžiui, nesigilinama į detales, kaip lietuviai siekė propagandos tikslais pasinaudoti žurnalistine Škliaro patirtimi, nors monografijos autorius yra prasitaręs, jog šiuos dalykus tyrinėjo. Antai jis yra išsiaiškinęs, kad iš Paryžiaus Škliaras grįžo ne šiaip sau, o todėl, kad valdžia gražiais pažadais sugebėjo prisivilioti patyrusį redaktorių atgal į Kauną ir įtikino atnaujinti *Балтийский альманах* leidimą. Prielaidą, kad toks kultūrinės propagandos leidinys turėjo realų poveikį formuojant Baltijos šalių įvaizdį, patvirtina ne tik jo recenzijos užsienio spaudoje, bet ir faktas, kad Lenkijoje jis buvo uždraustas platinti (p. 243). Belieka viltis, kad ateityje Lavrinecas atskiru straipsniu pateiks ir kitus savo atradimus. Šioje monografijoje, remiantis grynai literatūriniais įvykiais, tik paaiškinama, kaip Škliaras, išvertęs į rusų kalbą „Tautišką giesmę“, tokius tekstus kaip Petro Vaičiūno „Mes be Vilniaus nenurimsim“, dedikavęs savo originalų eilėraštį Antanui Smetonai ir gavęs oficialų prezidento kanceliarijos palaiminimą, išsikovojo oficiozinio poeto statusą (žr. 9 sk.). Matyt, ir pats Škliaras tikėjo, kad tapo pilnateisiu lietuvių literatūros atstovu, nes ne tik pradėjo bendradarbiauti lietuviškoje spaudoje („Sekmadienyje“, „Naujojoje Romuvoje“), bet ir pats mėgino leisti lietuvišką žurnalą „Aš ir Jūs“, buvo užsimojęs rašyti eilėraščius lietuvių kalba, o rusiškuose savo tekstuose lietuvių literatūrą vadino „mūsų literatūra“ („наша литература“). Beje, kalbant apie Škliaro vietą rusų emigrantų literatūroje, Lavrinecas nurodo, jog būtent lietuviški motyvai išskiria jį iš gausaus kitų autorių būrio, daro unikalų ir patrauklų rusų skaitytojams (p. 293).

Antra vertus, Lavrinecas nė sekundei nepamiršta, jog skaitytojams pristato literatą: kiekvienoje knygos dalyje susitelkiama į Škliaro poeziją, parašytą vienu ar kitu gyvenimo etapu. Ne veltui kiekvienas knygos skyrius pradedamas epigrafu iš Škliaro poezijos – citata, kuri tiksliausiai atspindi tame skyriuje analizuojamą kūrybinės biografijos laikotarpį. Išimtį sudaro tik 6-as, žurnalą *Балтийский альманах* pristatantis skyrius, kurio epigrafas – redakcijos suformuluota šio leidinio misija (p. 155). Kalbant apie poetinius epigrafus, jie ne tik informatyvūs – faktologiniam veikalui parinktos eilėraščių ištraukos suteikia ir tam tikro romantiškumo, sušvelnina griežtą studijos struktūrą, kartais netgi suteikia progą nusišypsoti (plg. šmaikštų ketureilį apie Rygą, p. 180). Be to, jie byloja, jog kiekviename skyriuje bus analizuojami poetiniai Škliaro tekstai: ir tie, kurie pateko į Škliaro poezijos rinkinius, ir tie, kurie liko anuometinėje spaudoje. Lavrinecas susumuoja, kiek ir kokių kūrinių Škliaras parašė, kur jie buvo spausdinami, kokios temos vyravo vienu ar kitu jo kūrybos laikotarpiu, kokios literatūrinės tendencijos juose išryškėjo. Mokslininkas analizuoja kiekvieno Škliaro poezijos rinkinio turinį ir struktūrą, išryškina tematinius ir intonacinius leitmotyvus, gilinasi į specifinius poetikos dalykus (pvz., Škliaro poetinę leksiką, p. 149–151). Įdomesni tekstai cituojami, komentuojami, paliečiama jų redagavimo istorija. Maža to, aptariamos aplinkybes, kuriomis knygos pasirodė, anonsai bei reklaminiai triukai, turėję garantuoti knygų populiarumą, pateikiami anuometiniai skaitytojų bei kritikų vertinimai.

Škliaro poezijos rinkiniams arba atskiriems eilėraščiams, kurie, Lavrineco manymu, suvaidino svarbiausią vaidmenį tarpukario Lietuvoje, skirti ištisi puslapiai ar net skyriai. Pavyzdžiui, 4-oje monografijos dalyje „Литва!.. Как древне это имя“ autorius supažindina skaitytojus su pirmaisiais Škliaro eilėraščiais lietuviška tematika, parodo, kaip literatūrinės poeto pretenzijos išplinta į kitas veiklos sritis – kino scenarijų apie Lietuvos senovę rašymą, dalyvavimą ne tik rusakalbių Kauno gyventojų, bet ir lietuvių menininkų renginiuose, tų renginių recenzavimą, bendradarbiavimą lietuvių spaudoje, lietuvių poezijos vertimus į rusų kalbą ir t. t. Jau minėtame 8-ame knygos skyriuje, gavusiame eilėraščių rinkinio pavadinimą „Летува золотое имя“, ne tik aptariama konkreti knyga, bet ir toliau plėtojama mintis, jog Škliaras didžiausio pripažinimo Lietuvoje sulaukė kaip pirmasis moderniosios lietuvių poezijos vertėjas, skelbęs vertimus tarptautinėje spaudoje ir tapęs tarpininku tarp lietuvių bei rusų kultūrų. Atskirai – 10-ame skyriuje „Poeta in aeternum“ – analizuojamas lietuviškas šio poezijos rinkinio variantas „Lietuva vardas auksinis“ (1931), pasirodęs vertėjo Petro Laurinaičio dėka.

Reikėtų pasidžiaugti, kad pirmąją monografiją

apie Škliarą parašė būtent Lietuvos mokslininkas, nes kitos šalies autorius vargu ar būtų taip nuosekliai išplėtojęs mums įdomiausius lietuviškus šio poeto kūrybos aspektus. Ir ne vien todėl, kad eilėraščiai lietuviškais motyvais būtų neverti dėmesio – tiesiog norint juos interpretuoti taip, kaip Lavrinecas interpretavo, tarkime, eilėraštį „Ukmergė. Город Мертвой Девы. Из литовских легенд“ (jis pateko į Škliaro eilėraščių rinkinį „Караван“, 1923 m. išėjusį Berlyne) būtina ne tik mokėti lietuvių kalbą, bet ir išmanyti lietuviškus lingvistinius, mitologinius, istorinius kontekstus (p. 139–140). Ne mažesnės kompetencijos reikia, norint įvertinti Škliaro atliktus lietuvių autorių poetinius vertimus (Kazio Binkio, Fausto Kiršos, Motiejaus Gustaičio, Petro Vaičiūno, Maironio ir kt. – monografijos autorius suskaičiavo, jog iš viso vertimų išlikę per 60), kurie įėjo į daugumą Škliaro poezijos knygų. Tik gerai susipažinusiems su lietuvių literatūra kritikams iškalbingi ir Škliaro sulyginimai, tokie dažni jo kritikos straipsniuose, ir, anot Lavrineco, anuomet teikę didelį džiaugsmą lietuviams. Mat Škliaras, rašydamas apie lietuvių literatūrą, apdairiai prilygindavo lietuvius pasaulinės literatūros įžymybėms: pavyzdžiui, Salomėją Nėrį – Anai Achmatovai, Maironį – Aleksandrui Puškinui, Romą Striupą – Maksimui Gorkiui, Kazį Binkį – Sergejui Jeseninui ir t. t. (p. 227–228).

Kartu didelis knygos privalumas tas, kad ji jokiu būdu nėra vienpusiška ar tendencinga: plačiai aptariamas poetinis Škliaro santykis su Rusija, jo statusas rusų emigrantų literatūroje, pačiam poetui toks svarbus žydiškasis jo kūrybos pradas. Įdomu, jog pastarasis ypač išryškėjo Škliarui persikėlus gyventi į Rygą ir patekus į gausią, intelektualią ir iniciatyvią tenykščių rusakalbių žydų bendruomenę. Būtent Rygoje išėjo vienintelis Škliaro poezijos rinkinys „Посох“ („Kelionės lazda“, 1925), kuriame, Lavrineco pastebėjimu, dominavo žydiški motyvai ir nebuvo jokių užuominų apie Lietuvą ar aiškiau išreikštos meilės Rusijai (p. 192). Vėliau būtent Rygoje išėjo ir kitas žydiškos tematikos Škliaro kūrinys – poema „Илья, Гаон Виленский“ („Ilja, Vilniaus Gaonas“, 1929). Tarp kitko, Škliaras, gyvendamas Rygoje, neužmezgė artimesnių kontaktų su latvių kultūra. Vos viename kitame eilėraštyje šmėsteli Latvijos peizažo atšvaitai, o vienintelis Škliaro tekstas apie latvių literatūrą, ties kuriuo stabteli monografijos autorius – tai recenzija (tiesa, ypač palanki), pristatanti Karlio Skalbės „Pasakų“ vertimus į rusų kalbą (p. 188). Kur kas dažniau į rusišką Latvijos spaudą Škliaras, prisistatęs „kauniškiu korespondentu“, siųsdavo straipsnius apie Lietuvą. Tik trečio dešimtmečio pabaigoje, panašu, jog stipriai paveiktas savo bičiulio Liudo Giros, Škliaras ėmėsi versti į rusų kalbą lietuvių ir latvių draugystei skirtus eilėraščius, savo redaguojamuose leidiniuose pristatinėjo latvių kultūrą ir atskirus veikėjus, tokius kaip Janį Rainį, už ką vėliau to paties Giros buvo tituluotas „vieningo Pabaltijo patriotu“.

Taigi skaitytojams, kurie su Škliaro eilėmis susiduria pirmą kartą, ši mokslinė Lavrineco studija bus puikus vadovas, padedantis suvokti jo kūrybos apimtis, pobūdį ir estetinę vertę. Beje, vertindamas tekstus, Lavrinecas vengia kategoriškų teiginių ir nemėgina skaitytojams beatodairiškai primesti savo nuomonės. Pirmiausia jis stengiasi pateikti kuo platesnę Škliaro kūrybos panoramą, kuri bylotų pati už save. Knygos autoriaus nuomonę vienu ar kitu klausimu neretai gali pajusti tik iš subtilios ironijos. Pavyzdžiui, cituodamas Škliaro eilėraštį, dedikuotą Semionui Nadsonui, jis čia pat pateikia ištrauką iš provincijos laikraščio straipsnio – teksto atkarpą, kurią anuomet dar tik pradedantis poetas tiesiog sueiliavo, net nesistengdamas per daug keisti laikraštinės leksikos (p. 25–26). Faktą, kad Lavrinecui svetimas moralizuojantis, didaktiškas tonas, liudija net jo požiūris į gausybę mistifikacijų, kurių inicitoriumi dažniausiai būdavo pats Škliaras: užuot pasipiktinęs sąmoningai skleidžiamais prasimanymais, monografijos autorius su šypsena siūlo skaitytojams įvertinti poeto išradingumą (p. 99). Tokia laikysena, be abejo, nereiškia, kad vengiama išsakyti savo vertinimus. Svarbiausi apibendrinimai neįkyrūs, užtai labai aiškūs: antai išvadose apie Berlyno laikotarpį nuskamba mintis, kad Škliaras taip ir liko „laikraštiniu poetu“, tad nereikia stebėtis, kad dėl „tokios [t. y. prastos] Škliaro poezijos kokybės“ dalis jo knygų liko neišparduotos (p. 151). Ir atvirkščiai, Škliaro sumanymas leisti žurnalą *Балтийский альманах* įvardijamas kaip vienas pačių įdomiausių (p. 155), į jį patekę kritikos straipsniai – ypač stiprūs (p. 166) ir t. t.

Apie faktologiją

Šiais laikais, kai kuriamos įvairios recepcijos teorijos, niekas nebesiginčija, jog skaitytojai literatūros srityje vaidina ne menkesnį vaidmenį negu autorius, leidėjai ir net pati knyga. Štai kodėl įdomu stabtelti ties viešu Škliarui skirtos monografijos pristatymu[3] – juk tokie renginiai bent iš dalies parodo, kaip

[3] Pavelo Lavrineco knygos „Eugenijus Škliaras: Klajūno gyvenimo kelias“ pristatymas, Vilniaus universitetas, Slavų filologijos skaitykla, 2008-06-26.

skaitytojai sutinka vieną ar kitą leidinį, kas juos džiugina, o kas verčia apgailestauti. Iškart reikia pasakyti, jog mokslinė Lavrineco studija sulaukė didelio auditorijos pritarimo: pasidžiaugta autoriaus darbštumu, kruopštumu, atkaklumu, daugybe įdomių smulkmenų, kurias pavyko išskaityti naujoje jo knygoje. Antra vertus, būta ir apgailestavimų, daugiausia susijusių ne su monografijos kokybe, o su paties autoriaus pozicija. Norėtųsi susitelkti ties dviem, mano galva, didžiausiais priekaištais. Pirmasis susijęs su pasirinktu objektu („toks talentingas mokslininkas, o pasirinko tokį antrarūšį tyrinėjimo objektą"), antrasis – su moksliniu metodu („deja, knyga per daug tradiciška ir per mažai moderni").

Taigi šalia kitų, jau suminėtų prielaidų, kodėl Škliaro kūryba beveik netyrinėta, egzistuoja dar viena nuomonė – esą jis iki šiol nesulaukė išsamių tyrinėjimų dėl to, kad paprasčiausiai nėra vertas dėmesio. Nors konkrečių argumentų tokie kritikai paprastai nepateikia (ko gero, ne visi taip teigianys apskritai skaitė šio poeto tekstus), tačiau pastaroji nuostata kažin kodėl labai gaji. Panašu, jog jos griebiamasi beveik visada, kai tik kas nors pamėgina į mokslinę apyvartą įvesti negirdėtus arba mažai girdėtus vardus ir naujus faktus. Manoma, kad kruopščiai tyrinėti verta tik klasikinius kūrinius, o tai, kas lieka už klasikos ribų, didesnio dėmesio nenusipelno. Atrodo, XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje gyvenanti karta kaip niekas kitas turėtų jausti, kokie vis dėlto nestabilūs ir efemeriški dalykai yra kultūros kanonai: juk buvo atsisakyta sovietinės klasikos ir sukurta nauja, nepriklausomos Lietuvos idealus atitinkanti literatūros kūrinių hierarchija, kuri savo ruožtu gerokai skiriasi nuo smetoninės Lietuvos literatūros vertinimų. Dauguma vis dar mena laikus, kai Vincui Krėvei-Mickevičiui, Vytautui Mačerniui arba Alfonsui Nykai-Niliūnui chrestomatijose vietos neatsirasdavo. Tačiau pereinamieji, paslankumu ir imlumu pasižymintys laikotarpiai nebūna labai ilgi – palyginti greitai nusistovi nauja sistema, kuri ima pamažu stabarėti. Pastarasis pereinamasis laikotarpis irgi ne išimtis: per palyginti trumpą laiką buvo iš naujo suformuota lietuvių literatūros klasikos samprata, ir jeigu kuris nors autorius ten nepateko, dabar jam išsikovoti vietą po saule nebe taip paprasta – išimtį čia sudaro nebent patys naujausi kūriniai.

Ar gali būti taip, kad atkakliausi „nepajudinamos hierarchijos" gynėjai ne visuomet teisūs? Galbūt kartais, užuot ieškojus tikrųjų vieno ar kito autoriaus nepopuliarumo priežasčių, pasitenkinama priežastį sukeitus vietomis su pasekme, t. y. rašytojas mažai žinomas, nes sunku rasti jo tekstų ir gauti informacijos apie jį patį, o ne todėl, kad visa jo kūryba nieko verta? Žvilgtelkime kad ir į Škliaro atvejį: argi jis ir jo veikla tikrai nenusipelno dėmesio? Jeigu skaitytojai būtų tokie pat geranoriški ir tolerantiški kaip monografijos autorius, tektų pripažinti, kad Lavrinecas nuveikė didelį darbą, papildydamas ir pakeisdamas „rusiškosios" tarpukario Lietuvos paveikslą, ir padarė tai remdamasis ne kokiomis nors fantazijomis, o konkrečiais faktais. Supažindinęs skaitytojus su Škliaro figūra, jis savo studija tarytum teigia, jog tarpukario Lietuvos kultūrinei aplinkai didelį poveikį turėjo ne tik pripažinti kitataučiai mokslininkai, tokie kaip Vosylius Sezemanas ar Levas Karsavinas, ne tik garsūs menininkai, tokie kaip režisierius Michailas Čechovas, bet ir anapus elitinės kultūros atsidūrę, tačiau turintys galimybę vienaip ar kitaip įtakoti žmonių kasdienybę žurnalistai, tokie kaip Arkadijus Buchovas ar Škliaras. Daugybė paskirų faktų, kaip ir autoriaus atsektos tendencijos bei dėsningumai, gali praversti ne vien literatams, bet ir kitų sričių specialistams, pavyzdžiui, istorikams ir sociologams, tyrinėjantiems tarpukario Lietuvos tautines mažumas, kultūrinės propagandos mechanizmą, spaudos santykius su valstybe ir t. t. Reikėtų pripažinti mokslininkų teisę išsikelti skirtingus tikslus: juk vieniems svarbiausia pristatyti iškiliausias asmenybes ir garsiausius jų darbus, o kitiems – kiek įmanoma tiksliau rekonstruoti praėjusių epochų kasdienybę, įsigilinti, kuo iš tikrųjų gyveno plačioji visuomenė. Genijai pastaruoju atveju nebūtinai yra geriausi pavyzdžiai: daugumą jų amžininkai nustumia į socialinio ir kultūrinio gyvenimo paraštes, o pripažinimas ateina tik po jų mirties. Deja, rekonstruojant kasdienybės istoriją, saljeriai yra vertingesni už mocartus – ir tuomet jų tyrimai įgyja prasmę. Bent jau dėl to, kad atskleidus du nežinomuosius, juos galima palyginti ir taip suvokti prarają tarp genijaus ir vidutinybės.

Antra vertus, kaip pastebi Lavrinecas, netgi tarpukariu Škliaro eilės sulaukdavo tokių kritikų dėmesio, apie kuriuos dauguma lietuvių rašytojų galėjo tik pasvajoti (p. 292). Ir nors kai kurie jų, pavyzdžiui, Piotras Pilskis, Škliarui negailėdavo kritikos („nevykęs poetas panyra į beviltišką prozą", p. 193), tačiau net jis pripažino, kad pasitaiko ir gerų tekstų, todėl užuot poetą nurašęs, įvardija jo eiles kaip „nelygias" (p. 194). Tai ne toks jau prastas griežto kritiko įvertinimas. Beje, tie patys rusų kritikai, pavyzdžiui, recenzuodami pirmuosius *Балтийский альманах* numerius, silpniausia šių leidinių vieta laikė būtent Baltijos šalių rašytojų kūry-

bą. Kad ir kokie neteisingi šiandien mums atrodytų tokie vertinimai, faktas lieka faktu: Maironio, Antano Vienuolio, Krėvės kūryba sulaukė ne ką didesnio susižavėjimo negu Škliaras („nebenauja, neoriginalu, o svarbiausia – netalentinga“, – taip buvo apibūdinti mūsų klasikų tekstai, p. 169). Be to, ne visi Škliaro rinkiniai buvo kritikuojami, pavyzdžiui, rinkinys „Летува золотое имя“ sulaukė palankių atsiliepimų ne vien Lietuvoje, bet ir Paryžiuje (p. 214), o tai byloja, kad jis turėjo ne vien propagandinę, bet ir meninę vertę. Vadinasi, pareiškimai, kad tokių autorių kaip Škliaras kūrybinis palikimas „nieko nevertas“, gali kelti pargįstų abejonių, mažų mažiausiai reikalaudami diskusijų, o ne išankstinių verdiktų.

Prieštaringai buvo įvertinta ir Lavrineco rašymo maniera. Jau detalus knygos turinys byloja, kad autorius pasirinko chronologija pagrįstą, svarbiausius Škliaro gyvenimo ir kūrybos etapus atitinkančią mokslinės studijos struktūrą. Įvade trumpai apžvelgęs ne itin gausią esamą literatūrą apie savo herojų, jis prisipažįsta, jog daugiausia rėmėsi tarpukario spauda ir išlikusia archyvine medžiaga. Nenuostabu, kad norėdamas rekonstruoti Škliaro gyvenimą ir kūrybinę biografiją, Lavrinecas nurodo, jog pirmiausia remsis faktologiniu analitiniu metodu (p. 10). Savo studijos pristatyme mokslininkas pasirinktą metodą šmaikščiai pavadino „buldozeriu“, paaiškindamas, kad rašant knygą svarbiausias tikslas buvo – parodyti, „kaip viskas buvo iš tikrųjų“. Vis dėlto knygos įvade figūruoja „privalomasis teoretikas“ – prancūzų sociologas Pierre Bourdieu ir santrauka jo minčių apie literatūros lauką, užimanti porą knygos puslapių. Vėliau šis teoretikas kuo sėkmingiausiai pamirštamas, ir antrąkart jo pavardė tepasirodo literatūros sąraše.

Iris Murdoch

Alma littera

JUODASIS PRINCAS

Iris Murdoch (1919–1999) – viena žymiausių savo kartos rašytojų. Už nuopelnus mokslui ir literatūrai rašytojai suteiktas Damos titulas, ji apdovanota Auksine Plunksna. Rašytoja parašė dvidešimt šešis romanus. Trys iš jų laimėjo svarbiausias Didžiosios Britanijos literatūrines premijas: *Juodasis princas* – Džeimso Teito premiją; *Dangiškos ir žemiškos meilės mechanizmas* – Whitbreado premiją; o romanas *Jūra, jūra...* (liet. 2005) pelnė Bookerio premiją, be to, renkant geriausių XX a. anglų romanų dvyliktuką, vos pasirodęs, buvo išrinktas tryliktuoju.

Juodasis princas – tai savotiška rašytojos išpažintis. Sukurtas 1973 m., romanas buvo laikomas jos kūrybos viršūne, bet neprarado savo reikšmės ir dabar. Pagrindinis veikėjas, nebe pirmos jaunystės rašytojas Bredlis Pirsonas svajoja apie tobulą knygą, su draugu Arnoldu Bafinu varžosi dėl literatūros ir meilės. Tapęs Arnoldo žmonos Reičelės meilužiu, Bredlis Pirsonas pajunta meilę ir jaunajai Džulianai, Bafinų dukrai. Pagaliau visa istorija virsta kriminaline, o pagrindinis romano veikėjas apkaltinamas (gal ir pelnytai) Arnoldo nužudymu. Murdoch kuria ne tik „meilės šventę“, bet ir psichologinį detektyvą – tai viena iš rašytojos kūrybos ypatybių. Romane ryškus, įtemptas siužetas, įspūdingi charakteriai.

Ar tokį teorinį inkliuzą, kuris šioje knygoje aiškiai primena svetimkūnį, reikėtų laikyti Lavrineco studijos trūkumu? Tiesą sakant, vargu ar tai autoriaus kaltė – greičiau jau pažįstama situacija, kai mokslininkas yra išprievartaujamas reikia ar nereikia apeliuoti į „aukštesnius“ autoritetus. Tokie jau reikalavimai: be vadinamosios teorinės dalies recenzentai jokios studijos nepripažins moksline. Suprantama, esti sričių (įskaitant literatūros mokslą), kurios reikalauja kuo tikslesnių tyrimo metodų, esti skerspjūvių, kuriuos padaryti įmanoma tik pasitelkus rafinuotus teorinius instrumentus. Tačiau būkime sąžiningi – literatūros istorija, reikalaujanti enciklopedisto įgūdžių, faktologinio tikslumo, mokslinio sąžiningumo, aiškaus dėstymo, paprasčiausio komparatyvistinio sugretinimo, tikrai nėra ta sritis, primygtinai reikalaujanti įmantrių teorijų, kurios daugeliu atvejų pasakojimą „kaip viskas buvo iš tikrųjų“ tik apsunkina. Kitaip tariant, norint rekonstruoti trūkstamą kultūros istorijos fragmentą, dažniausiai užtenka tiesiog užpildyti spragas dokumentuotais, patikrintais ir nuosekliai išdėstytais faktais. Deja, sovietmečiu kiekvienos knygos įvade buvo privaloma žūtbūt pacituoti Leniną, Marxą ar Engelsą (geriausia visus paeiliui), o dabar – bent vieną užsienį teoretiką, pageidautina tokį, kuris žongliruoja itin sudėtinga terminologija, kad skaitytojai ne iš karto suprastų, apie ką gi čia kalbama, ir nedelsdami patikėtų studijos reikšmingumu ir mokslingumu. Tai ir rašome ilgiausias teorines dalis, netgi tada, kai nei knygos tikslas, nei studijos pobūdis to nereikalauja.

Mums taip įkalta į galvą, jog be užsieninių autoritetų ir jų išmintimi paremtos teorinės dalies jokie savarankiški tyrimai neįmanomi, kad ne vienas linkęs patikėti, jog šios taisyklės totalitarinės pretenzijos tiesiog neatremiamos. Tačiau pakanka atsiversti, pavyzdžiui, Czesławo Miłoszo „Lenkų literatūros istoriją“, o ten, be keleto lakoniškų kritinių pastabų, susijusių su nusistovėjusia periodizacija, – jokios teorinės dalies. Miłoszas nešvaisto savo laiko, perrašinėdamas kažkieno sukurptas teorijas, o jau kitame puslapyje dėsto tai, ką mano esant esminga. Arba vieno garsiausių šių laikų mąstytojo Umberto Eco studija „Menas ir grožis viduramžių estetikoje“: be keleto įvadinių pastabų, kuriose nusako *savo* poziciją, mokslininkas nė nemano plėtoti kokios nors teorinės dalies. Ar galima įsivaizduoti, kad tokio pobūdžio studija be teorinės dalies būtų palaiminta Lietuvos biurokratų ir pripažinta moksliniu tyrimu? Vargu. Tad mūsų mokslininkai žino: nusistovėjusiais reikalavimais verčiau neabejoti, savarankiškai mąstyti ir mėginti sukurti savą teksto logiką – skandalingas įžūlumas. Mes daugeliu atveju taip nepasitikime savimi, jog net negalime įsivaizduoti, kaip kiti savimi pasitikėti gali, kopijuojame ir pritempinėjame metodus, užuot patys juos kūrę, taip rūpinamės formalumais, kad užmirštame, vardan ko ėmėmės vieno ar kito tyrimo. Gal kas nors pasakys – tokie mąstytojai kaip Miłoszas ar Eco juk ne šiaip sau mokslininkai, jie gali sau leisti... Bet galima galvoti ir atvirkščiai: o gal jie tapo tuo, kuo šiandien yra, būtent todėl, kad išdrįso prabilti savo balsu ir nepakluso despotiškam kažkieno nustatytų standartų, įtaigiai apsimetinėjančių aksiomomis, diktatui?

Be abejo, rašyti padrikai ir neturėti visiškai jokio metodo – ne išeitis. Tiesa ir tai, kad toli gražu ne kiekvienam tyrėjui pavyksta sukurti patikimą naują metodą. Tačiau kartais rūpintis naujais instrumentais net nebūtina: antai jeigu lingvistas užsimojęs ištirti, ar tekste vyrauja skardžiosios, ar dusliosios priebalsės, turi puikiausiai su šia užduotimi susidorojančią kompiuterinę programą, nėra reikalo kurti naujos. Tačiau kažin kodėl ši paprasta, blaiviu protu paremta tiesa visiškai ignoruojama, kai kalbame apie literatūros istoriją, kuri dėl skausmingų Lietuvos patirčių, vis nutraukdavusių natūralią mūsų kultūros raidą, dar iki galo neparašyta ir turi daugybę nežinia žiojėjančių spragų. Dalis literatų šventai įsitikinę, kad faktologija paremtos studijos yra taip apgailėtinai pasenusios, kad net neskaitytos gali būti metamos į šiukšlyną. (Post)modernumo viršūne laikomas „dviejų tekstų“ metodas, t. y. pripažinto užsienio teoretiko schemos „uždėjimas“ ant klasikinio literatūros kūrinio. Ar tas „uždėjimas“ duoda kokių nors naujų idėjų, ar tik patvirtina senas, paprastai nesigilinama. Svarbu, jog pasitikrinama: mat, koks geras teoretikas, pasirodo, jo teorijos tinka net lietuviškiems kūriniams. O kur dar pasitenkinimo jausmas: štai, kokia gera mūsiškė literatūra, jai įmanoma pritaikyti net tokio įžymaus užsienio teoretiko modelius. Žinoma, tai sutirštintos spalvos. Būna visaip, kartais teorinės schemos išties padeda atskleisti įdomių, intriguojančių, giluminių dalykų. Tačiau visiškai nesuprantama, kodėl šie (post)modernistai taip kreivai žiūri į faktologus, suteikiančius pagrindą jų interpretacijoms.

Iš dalies tokią situaciją galima paaiškinti tuo, jog Vakarų Europoje parašyta po keletą, keliolika ar keliasdešimt monografijų, skirtų tiek pirmo ryškumo, tiek antraeiliams autoriams. Kadangi faktologija jau ištirta iki menkiausių smulkmenų, tai norint pasakyti apie Williamą Shakespeare'ą arba Honore de Balzac'ą kažką nauja, nėra kitos išeities, kaip tik gilintis į dar neišsemtas jų tekstų prasmes. Mes gi elgiamės priešingai:

net neturėdami faktų visumos, iš paskutiniųjų stengiamės sekti naujausiomis madomis ir gviešiamės rašyti studijas netikėčiausiais aspektais. Tiesa, tai daugiau ar mažiau pasiteisina jau neblogai ištirtų klasikų atveju, bet nesuprantama, kodėl tyrimus reikėtų pradėti nuo specifinės aspektinės analizės, jeigu autorius visiškai nepažįstamas lietuvių auditorijai ir mokslininkas kelia sau tikslą pirmiausia jį pristatyti skaitytojams pačiais bendriausias bruožais (regis, kaip tik tokį tikslą turėjo ir Lavrinecas, rašydamas monografiją apie Škliarą). Stoglangiai ir vėtrungės gal ir žavingesnės, poetiškesnės pastato detalės negu apsamaniję pamatai, tačiau kartais graudokai atrodo mėginimai statyti literatūros mokslo rūmą, atkakliai neigiant būtinybę žinoti faktus, juos patikrinti, arba nenoras į mokslinę apyvartą įvesti naujus, dar nežinomus, kurie gali pakoreguoti – ir pakoreguoja – mūsų literatūros žemėlapį (gal todėl daugelis kitų sričių mokslininkų, netgi humanitarų, taip nenoriai pripažįsta literatūros mokslą).

Ne paslaptis, jog daugelis tų, kurie užsienines schemas tempia ant klasikinių lietuviškų tekstų, nemėgsta archyvinių tyrinėjimų ir turi nedaug įgūdžių dirbti šį išties nelengvą, geležinės valios reikalaujantį darbą, valandų valandas šifruojant vos įskaitomus rankraščius arba vartant trupančius, nuo laiko išgeltusius laikraščių komplektus. Maža to, jie pasilieka sau teisę sukritikuoti faktų rinkėjus, rūšiuotojus ir dėliotojus kaip nešiuolaikiškus, neperspektyvius, nieko nauja ir esminga nepasakančius (?!). Faktologijos gerbėjai savo ruožtu pašiepia (post)modernistus, esą jų hipotezės nepagrįstos, neįrodomos, perdėm subjektyvios, todėl neturinčios išliekamosios vertės. Manding, užuot laikiusis įsikibus vieno ar kito kraštutinumo, kiekvienu konkrečiu atveju reikėtų apsvarstyti, kuris metodas pasiteisina labiau: enciklopedinio pobūdžio faktologija ar aspektinė analizė, pagrįsta naujausiomis metodologijomis. Geras pavyzdys čia būtų mūsų kaimynė Lenkija: galbūt nedaug kas išdrįstų rašyti faktologija paremtą studiją apie Adomą Mickevičių, nes šis darbas jau seniai atliktas, tačiau tradicinės, chronologiniu faktų išdėstymu pagrįstos monografijos apie ne tokius žinomus autorius čia skatinamos ir sveikinamos, nemanant, jog tai pakenks lenkų literatūrologijos modernumui. Tą rodytų kad ir neseniai Krokuvoje išėjusios tradicinės monografijos apie lenkams mažai pažįstamus, tačiau tenykštėje kultūrinėje erdvėje pasireiškusius Mykolą Römerį ir Juozapą Albiną Herbačiauską.

Tad belieka tik džiaugtis, jog Lavrinecas, korektiškai atidavęs duoklę visus atvejus suvienodinančiai biurokratijai, pasakoja skaitytojams tai, ką pats nori papasakoti, o ne ką (galbūt) papasakotų Bourdieu, panišką baimę pasirodyti nemoderniu palikdamas mažiau savimi pasitikintiems kolegoms. Tarp kitko, autoriaus pozicija esminėms postmodernizmo nuostatoms nė neprieštarauja: jeigu jau pripažįstame dekonstrukciją, toleranciją, pliuralizmą ir teisę tuo pat metu egzistuoti įvairiausiems tekstams, faktologija pagrįstoms studijoms išimtis neturėtų būti daroma.

Apibendrinant galima teigti, jog Pavelo Lavrineco knyga apie Eugenijų Škliarą vertinga dviem aspektais. Pirma, ji vykusiai pristato kadaise populiarų, o dabar gerokai primirštą autorių, praturtina lietuvių literatūros ir žurnalistikos istoriją, pateikia plačią tarpukario kultūrinio gyvenimo perspektyvą, suteikia pamatą apmąstymams apie rusišką Lietuvos kultūros klodą, kuris iki šiol buvo menkai pažįstamas ir todėl taip dažnai nutylimas. Antra, būtent tokia tradicinė monografija skatina susimąstyti apie šiandien rašomos lietuvių literatūros istorijos (ir istorikų) misiją, verčia stabtelti ties žinoma, bet taip dažnai ignoruojama tiesa: juk nauja gali būti ir viso labo pamiršta sena. ▪